

КЫРГЫЗ ТИЛИН КОЛЛЕДЖДЕРДЕ ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫН ИШТЕП ЧЫГУУНУН ЗАРЫЛДЫКТАРЫ МЕНЕН БАГЫТТАРЫ

Потребности и направления развития методики обучения кыргызскому языку в колледжах

Requirements and Areas for Development of the Kyrgyz Language Teaching Methods at Colleges

Аннотация: Макалада кыргыз тилин колледждерде окутуунун методикасын иштеп чыгуунун зарылдыктары конкреттүү фактылардын негизинде ачылып, кыргыз тилин окутууга коюлган азыркы талаптарга шайкеш иштеп чыгуунун багыттары көрсөтүлөт.

Аннотация: В статье раскрывается необходимость разработки методики обучения кыргызскому языку в колледжах на основе конкретных фактов, также указываются направления в процессе преподавания кыргызскому языку в соответствии с современными требованиями.

Abstract: The paper reveals the necessity of developing the Kyrgyz language teaching methodology at colleges based on the specific facts; defines the areas in the process of teaching the Kyrgyz language in accordance with modern requirements.

Урунттуу сөздөр: кыргыз тили, колледж, окутуу предмети, окутуу каражаты, окутуунун мазмуну, кесиптик лексика, кесиптик кыргыз тили, окутуу технологиялары, методика, компетенттүүлүккө багыттап окутуу, инсанга багыттап окутуу.

Ключевые слова: кыргызский язык, колледж, предмет, средства обучения, содержание обучения, профессиональная лексика, профессиональный кыргызский язык, технологии обучения, методика, компетентностно-ориентированное обучение, личностно-ориентированное обучение.

Keywords: Kyrgyz language, college, subject, teaching tools, teaching content, professional vocabulary, professional Kyrgyz, teaching technologies, methodology, competence-based learning, student-centered learning.

Колледж атайын орто кесиптик билим берүүчү окуу жайы катары 2000-жылдардын башынан тартып ачылып, Кыргызстандагы билим берүүчү, адистерди даярдоочу келечектүү мекеме катары таанылган. Орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларында окууга болгон суроо-талаптар улам барган сайын өсүп, колледждердин саны көбөйүп, даярдалуучу адистиктер да учур талабына ылайык улам арбып бара жатат. Колледждердин сандык жана сапаттык жактан өсүп-өнүгүшү, аларда окууну каалагандардын улам көбөйүшү төмөнкү жагдай-шарттар менен түшүндүрүлөт:

- окууга өтүүгө коюлган талап-шарттардын кыйла жөнөкөйлүгү;
- окууга 9-класстын жана 11-класстын бүтүрүүчүлөрүнүн бирдей өтүүгө мүмкүнчүлүктөрү;
- 9-класстын бүтүрүүчүлөрүнүн кесипке ээ болуу менен бирге жалпы орто билим алуу программасын өздөштүрүүсү;
- белгилүү бир кесипке кыска мөөнөттө ээ болуусу;
- кесипке ээ болууда практикалык көндүмдөргө өзгөчө көңүл бурулушу;
- бир эле учурда бир нече кесипти өздөштүрүүгө шарттардын түзүлүшү;
- кесибин тастыктаган атайын дипломдорду алышы;
- жогорку окуу жайларына кирип окууга мүмкүнчүлүктүн түзүлүшү;
- көпчүлүк колледждердин жогорку окуу жайларынын тутумунун ачылышы жана аны бүтүрүүчүлөр ошол эле окуу жайында жогорку билим алуу укугуна ээ болушу ж.б.

Колледждерде окууну каалагандардын санынын өсүшү тиешелүү министрликтердин, айрыкча, Билим берүү жана илим министрлигинин азыркы кыргыз коомунун социалдык, адистик суроо-талаптарын, белгилүү бир адистерге болгон муктаждыктарын аныктап, тактап, аларга ылайык улам жаңы адистиктерди ачууга болгон алгылыктуу аракеттерине да байланыштуу болууда. Бүгүнкү күндө колледждер даярдаган адистиктердин жалпы саны 100 гө жеткендиги да бул пикирди тастыктап турат.

Бул окуу жайлардын (колледждердин) саны 2001-2002-окуу жылында 58 болсо, 2005-2006-окуу жылы 78ге, ал эми 2015-жылы 130га, 2019-жылы 144кө жеткен. Соңку маалыматтар боюнча Республика боюнча 144 орто кесиптик билим берүүчү уюмда 91531 окуучу билим алат [1, 87-б.].

Бул маалыматтардан улам азыркы учурда орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларында 100000ге чукул окуучу билим алып, белгилүү бир кесипке даярданып жатат деп болжолдоого болот.

Албетте, орто кесиптик билим берүүчү окуу жайы катары колледждерде окутуунун, билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары адистиктер боюнча иштелип чыгып, көпчүлүк предметтер боюнча типтүү программалар түзүлүп, алар окутуу процессинде колдонулууда. Алардын негизинде предметтер боюнча жумушчу программалар ар бир окуу жайында иштелип чыгып, практикада колдонулуп келет. Ошентип колледждерде билим берүүнүн нормативдик документтери, негизинен бар, алар кызмат кылууда. Бардык адистиктер боюнча окуу пландары бекитилип, өндүрүштө (окуу процессинде) колдонулуп жатат.

Кайсы адистикти даярдабасын, бардык колледждердин окуу планына негизги жана милдеттүү предмет катары кыргыз тили киргизилип, окутулуп келе жатат. Колледждерде билим берүүдө кыргыз тили негизги эки милдетти аркалайт. Биринчи, өзүнчө предмет катары окутулса, экинчи башка адистиктерди окутуунун, адистерди даярдоонун негизги каражаты катары кызмат кылат.

Республикада орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларынын (колледждердин) сандык жана сапаттык жактан өнүгүп-өсүшү, мындай окуу жайларында окууну каалагандардын жыл сайын көбөйүшү, алардын бардыгында кыргыз тилинин негизги предмет катары окутулушу, ошондой эле кыргыз тилинин колледждерде билим берүүнүн негизги каражат катары колдонулушу аталган окуу жайларында кыргыз тилин окутуунун методикасын, технологияларын иштеп чыгуунун зарылдыгын айкындап турат. Албетте бул багыттагы илимий-методикалык изилдөө иштери такыр жүргүзүлө элек деп айтууга болбойт. Кыргыз тилин колледждерде окутуунун теориялык жана практикалык маселелерин иштеп чыгууга багытталган көрсөтмөлөр, методикалык окуу куралдары, тексттер жыйнактары, практикалык колдонмолор ж.б. иштелип чыгып, жарыялана баштады. Алгачкы кандидаттык диссертациялык иштер жазылып, корголууда. Бирок мындай эмгектер аз, жетишсиз жана көптөгөн маселелер педагогикалык-дидактикалык өнүгтөн өз изилдөөлөрүнө муктаж.

Биздин бекем ишенимбизде, кыргыз тилин колледждерде окутуунун методикасы эки: предмет катары окутуу жана каражат катары колдонуу багыттарында иштелиши керек. Кыргыз тилин предмет катары окутуунун методикасы илими төмөнкү маселелерди дагы тактап, конкреттештирүүсү зарыл.

Биринчи, кыргыз тилин колледждерде окутуунун максат-милдеттерине толуктоо, тактоо киргизүү. Бул маселе орто кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарында, негизги билим берүү программаларында, типтүү программаларда, ар бир адистик боюнча өз-өзүнчө аныкталган. Бирок максат-милдеттер конкреттүү даярдалуучу адистикке байланыштуу конкреттүү болушу зарыл. Анткени окутуунун максат-милдеттеринин так жана конкреттүү аныкталышы теориялык маселелерди чечүүнү аныктап көрсөтүп, практикалык иш-аракеттерди жүргүзүүнү да туура багытка бурат. Биздин оюбузча, кыргыз тилин колледждерде окутуунун максаты окуучунун (студенттин) эртеңки ээ боло турган адистигине жараша, ал кесипте өз ишмердүүлүгүн жүргүзүүнүн негизги каражаты катары аныкталышы шарт. Ага кошумча, кыргыз тили эне тили катары таанып-билүүнүн, руханий-адеп-ахлактык өнүгүүнүн, маданиятын ж.б. улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды терең өздөштүрүүнүн да куралы, каражаты катары үйрөтүлүшү керек.

Экинчи, кыргыз тилин колледждерде окутуунун мазмунуна тактоолорду киргизүү. Окутуунун мазмуну коюлган максатка ылайык аныкталары белгилүү. Бирок көпчүлүк нормативдик документтерде кыргыз тилин окутуунун максаты жалпылаштырылып берилгенине байланыштуу окутуунун мазмуну типтүү жана жумушчу программаларында орто мектептин жогорку класстарынын программасынан көчүрүп алуу басымдуулук кылат. Дагы эле теориялык-

грамматикалык материалдар, жаттоого багытталган маалыматтар көп болуп, практикалык маселелерге, кеп ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүгө карата коюлган талаптар жетишсиз. Соңку учурда кайсы гана предметти окутуунун мазмуну болбосун аны аныктоо компетенцияларга негиздеп жүргүзүү кеңири практикалынып келет. Демек, бул маселенин азыркы суроо-талаптарга ылайык так аныкталышынын теориялык жана практикалык мааниси чоң деп белгилөөгө болот.

Орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларында кыргыз тилин окутуунун мазмунун аныктоодо тилди окутуунун методикасында соңку мезгилдерде артыкчылыктуу маани бериле баштаган кесиптик лексика маселесине олуттуу мамиле жасоо зарылдыгы бар. Азыркы учурда тилди окутуудагы кесиптик лексика «кесиптик тил» аталышында да бериле баштады. Бул жөн жерден пайда болгон жок. Колледж кайсы гана кесипке, айрыкча, гуманитардык-педагогикалык кесипке даярдоодо тил байланыш-катыштын гана куралы эмес, ал кесиптик ишмердүүлүктү ийгиликтүү жүргүзүүнүн каражаты жана булагы катары да окутуу талабы коюлууда. Кесиптик лексика же кесиптик тил деген түшүнүк кайсы гана тил окутулбасын, колдонулбасын, ал барыдан мурда, ошол кесипке байланыштуу үйрөтүлүшү керек деген мааниси билдирет. Тилдин бирдиктери, тил мыйзамдары, тилдин грамматикасы, кеп жана текст бүтүндөй кесипке байланыштуу сөз, түшүнүктөр менен биримдикте үйрөтүлүш керек. Айрым программаларда кесипке жараша лексикалык минимумдарды аныктап алууга алгылыктуу аракеттер жасалып келет. Алардын орточо эсеби 1200дөн 1500гө чейин жетет. Мындай иш-аракеттерди күчөтүп, ар бир адистик боюнча лексикалык минимумду аныктап, колдонууга, жетекчиликке алууга сунуш кылуу – учурдун талабы.

«Кыргызтест» мамлекеттик мекемеси иштеп чыккан «Мамлекеттик тилди билүү деңгээлине коюлган талаптар» (2017) да ушуну талап кылат. Аталган «талаптарда» ар бир деңгээл боюнча лексикалык минимумдардын орточо саны да көрсөтүлгөн. «Кыргызтест» орус тили боюнча расмий тил катары А1 жана А2 деңгээлдери боюнча лексикалык минимумду төрт тилде (орус, кыргыз, англис жана кытай) түзүп, 2018-жылы жарыялаган. Мындай иштер улантылып, кыргыз тили боюнча да лексикалык минимум сөздүктөр түзүлүп жатат. Бул тажрыйба колледждердеги кыргыз тилинин лексикалык минимумдарды иштеп чыгууда жетекчиликке алынышы жакшы натыйжа берет.

Ушул жерде дагы бир анча тактала элек маселеге токтоло кетели. Жогорку окуу жайларында, башка окуу жайларында кыргыз тили боюнча лексикалык минимум сөздүктөрдү иштеп чыгуу колго алынып, айрымдары өзүнчө сөздүк катары жарыялагандары да бар. Бирок мындай маанилүү ишти кыргыз тилин окуткан окутуучу жеке өзү алып, адистиктер боюнча (мисалы, психология, экономика, менеджер ж.б.) жарык көргөн сөздүктөрдүн негизинде иштеп чыгуу кеңири практикаланып келет. Биздин оюбузча, бул анча так болбой, кесипке байланыштуу активдүү колдонулган сөз – терминдер толук камтылбай же түшүндүрмөлөрү так жана жеткиликтүү болбой калгандары байкалат. Ошондуктан ар бир адистик боюнча сабак өткөн окутуучулардын бардыгы бул ишке тартылып, өз предметтери боюнча негизги жана активдүү колдонулган сөздөрдү, терминдерди топтоп, аларга адис катары кеңири түшүнүктөрдү бериши талап кылынышы керек. Минимум сөздүктү түзүүгө катышкан ар бир окутуучунун өз адистиги боюнча сөздүккө киргизген сөз – түшүнүктөрү өзүлөрүнүн окутуу-үйрөтүү иштерине да жардам берет. Натыйжада, кайсы предмет, ким тарабынан окутулбасын, алардын бардыгы бир максатка, адисти даярдоого багытталган болот. Муну менен азыркы методика илими талап кылган предметтер аралык байланыш, предметтердин интеграциялап окутуу маселелери да кыйла чечилмек.

Бир факты-мисалга кайрылалы. 050704 – мектепке чейинки билим берүү адистиги боюнча иштелип чыккан «Орто кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик стандартында» бүтүрүүчү ээ болуучу кесиптик компетенциялар 10 пунктка бөлүнүп берилген. Аларда балдардын укуктарын билүүдөн тартып, мектепке чейинки курактагы балдарды окутуунун жана тарбиялоонун методикасын, адам психологиясын, балдардын анатомиясын, физиологиясын, санитардык-гигиеналык шарт-талаптарды, бала менен мамиле түзүү, ата-энелер менен иштешүү, музыкант, психолог, медайым ж.б. кызматкерлер менен алака-мамиле түзүү жөндөмдөрүнө ээ болушу талап кылынат. Кесиптик лексиканы (кесиптик тилди) иштеп чыгууда, жогоруда көрсөтүлгөндөй, ар бир адистик боюнча бүтүрүүчү ээ болууга тийиш болгон компетенциялардын негизги түшүнүктөрү, терминдери, сөздөрү сөздүктө камтылууга тийиш. Мындай татаал жана жооптуу ишти жалгыз кыргыз тили окутуучусуна жүктөп коюу туурабы? Жыйынтыктап айтканда, ар бир колледж өзү даярдаган бардык адистиктер боюнча кесиптик тил (кесиптик лексика) боюнча минимум сөздүктү жалпы коллектив менен даярдап, ага жетекчиликти кыргыз тили мугалимдери жүргүзүп, даяр болгон сөздүк окуу-методикалык комиссияда талкууланып, жактырылып, керектүү нускада басып

чыгарылып, билим берүү процессинде колдонулушу талап кылынат. Колледждерди ачууда же лицензияларын узартууда лексикалык-кесиптик минимум сөздүктөр милдеттүү компонент, милдеттүү окутуунун каражаты катары эсепке алынышы зарыл.

Колледждер үчүн иштелип чыккан кыргыз тилинин типтүү жана жумушчу окуу программаларында орто мектептерде кыргыз тилин окутуу программаларына азыраак тандоо менен көчүрүү, тил илиминин кыйла татаал жана практикалык мааниси дароо ачылбаган темалары (мисалы: этиштин өзгөчө формалары, татаал сүйлөмдөрдүн бөлүнүшү, фразеологизмдердин бөлүнүштөрү ж.б.) да ошол боюнча кирип кеткени байкалат. Дээрлик бардык программаларда сабакты кыргыз тилинин фонетикасынан баштоо сунуш кылынат. Биздин оюбузча, колледждерде кыргыз тилин өзүнчө предмет катары окутуу дароо фонетиканы окутуудан эмес, кыргыз тили окуучу эртеңки күндө ээ болуучу адистиги менен, болочок ишмердүүлүгүндөгү кыргыз тилинин орду жана мааниси тууралуу маалыматтарды берүүдөн башталышы талапка ылайык. Анткени орто мектепте окуучу окуган кыргыз тили сабагы эртеңки жашоо-турмуш, келечек кесипке тиешеси жоктой таасир калтырат. Окуучу колледжге өз каалоосу менен кызыккан кесибине ээ болуп, эртеңки күндө ал боюнча адис болуу максатын көздөп келген. Эгерде кыргыз тилин окутууга орто мектептегидей мамиле жасалса, окуучунун бул предметке болгон кызыгуусу төмөндөйт.

Кыргыз тилин колледждерде окутуунун мазмуну толук аныкталып, ар бир адистик боюнча кесиптик лексикасы түзүлүп, колдонууга сунуш кылуу менен маселе толук чечилбейт. Кесиптик-лексикалык минимум сөздүккө киргизилген сөз – түшүнүктөр, терминдер боюнча окуучулардын (студенттердин) илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу боюнча атайын иш-аракеттердин топтому, технологиялар иштелип чыгышы шарт. Бул ишке да тиешелүү адис-окутуучулар тартылып, ар бир өз предметине, өтүлүүчү темасына ылайык методикаларды аныктап алышы шарт. Окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандырып, бекемдөөгө кыргыз тили сабагы негизги, чечүүчү орунду ээлеши керек. Эгерде белгилүү бир илимий түшүнүктү калыптандыруу боюнча тиешелүү предмет жана кыргыз тили предмети интеграцияланып же предмет аралык байланыш бекем сакталса, түшүнүктү өздөштүрүү окуучулар үчүн кызыктуу жана жеңил болот деп эсептейбиз.

Үчүнчү, кыргыз тилин колледждерде окутуунун технологияларын иштеп чыгуу. Бул багытта иш-аракеттерди, илимий-методикалык изилдөөлөрдү жүргүзүү азыркы учурда ары актуалдуу, ары татаал, ошол эле учурда ишке ашыруу зарыл болгон маселе. Маселенин татаалдыгы педагогика илиминде, анын ичинде, тилди окутуунун методикасында эгемендүүлүккө ээ болгондон тартып кеңири колдонула баштаган «технология» терминин педагогикалык-дидактикалык табияты, маани-маңызы, окутуудагы орду менен ролунун али толук тактала электигинен башталат. Албетте педагогикалык технологиялар боюнча ондогон эмгектер жарык көрүп, диссертациялык иштер корголууда. Бирок маселе толук чечилбей, «методика» менен «технологиянын» жалпыгы, өзгөчөлүктөрү толук ачылбай, педагогикалык коомчулукта бул маселе дагы да талкууланып, изилденип келет. Маселенин канчалык деңгээлде изилденгенин, кайсы проблемалар толук чечиле электигин 2014-жылы Ростов-на-Дону шаарында басылып чыккан «Педагогические технологии: вопросы теории и практики внедрения. Справочник для студентов» аттуу эмгектен ж.б. булактардан билүүгө болот.

Биздин оюбузча, профессор Эсенбек Мамбетакуновдун педагогикалык технологияларга арналган эмгектерди терең талдап чыгып, бул термин боюнча берген аныктама-түшүндүрмөсү алгылыктуу жана жеткиликтүү. Окумуштуу-педагогдун жыйынтыгы боюнча: «билим берүүнү технологиялаштыруу – бул жалпы эле билим берүү процессинин натыйжасын жогорулатууга, ошондой эле окуучулар тарабынан белгилүү бир билим алуунун сапаттуу жыйынтыгына жетүүнү гарантиялоого багытталган илимий-практикалык тенденция».

«Эгер технологияны адам таануу илиминин, адамдын инсандык касиеттерин калыптандырууну илимдин бир бөлүгү катары карасак, анда технологиянын ордун төмөнкүчө элестетсек болот: педагогикалык теория – педагогикалык технология - педагогикалык практика. Мындан педагогикалык технологияны педагогикалык теория менен педагогикалык практиканы байланыштыруучу звено катары кароо идеясы келип чыгат» [2; 16-б.].

Профессор Э.Мамбетакуновдун педагогикалык технологияга берген түшүндүрмөсү менен казак окумуштуусу З.Бейсембаеваны берген аныктамасы үндөшүп, бирин-бири толуктап турат. З.Бейсембаева: «Методика илими теориянын кошумчасы, аны ишке ашыруунун амалы болсо, окутуунун технологиясы – дидактикалык максатка жетүүнүн жолун көрсөткөн схема, үлгү» [3; 286-б.]. Биз колледждерде кыргыз тилин окутуунун технологияларын иштеп чыгууда аталган ж.б.

педагог окумуштуулардын пикирлерин, тыянак-корутундуларын эске алууну алгылыктуу деп билебиз.

Эгерде педагогикалык технологиянын дидактикалык маани-маңызын, окутуудагы орду менен ролун жөнөкөйлөштүрүп түшүнүүгө аракет кылсак, технология белгиленген максатка жетип, күтүлгөн натыйжаны алууга кепилдик берген илимий-практикалык иш-аракеттердин белгилүү ырааттуулуктагы жыйындысы деп түшүнгөнүбүз талапка ылайык деп ойлойбуз.

Колледждер үчүн кыргыз тилин окутуунун технологияларын иштеп чыгуу тилди окутууга коюлуп жаткан соңку суроо-талаптарга ылайык аткарылышы зарылдык болуп саналат. Орто кесиптик окуу жайы орто мектеп менен жогорку окуу жайынын ортосунан орун алгандыктан, окутуунун технологиялары да колледждердин өзгөчөлүктөрүнө, окуучулардын жаш курагына жана болочок кесиби менен биримдикте иштелип чыгышы керек.

Биздин оюбузча, кыргыз тилин колледждерде окутуунун технологиялары төмөнкү багыттарда аткарылышын билим берүүгө коюлуп жаткан соңку суроо-талаптарга ылайык аткарылышы зарылдык болуп саналат. Орто кесиптик окуу жайы орто мектеп менен жогорку окуу жайынын ортосунан орун алгандыктан, окутуунун технологиялары да колледждердин өзгөчөлүктөрүнө, окуучулардын жаш курагына жана болочок кесиби менен биримдикте иштелип чыгышы керек.

Биздин оюбузча, кыргыз тилин колледждерде окутуунун технологиялары төмөнкү багыттарда аткарылышын билим берүүгө коюлуп жаткан азыркы талаптар шарттап турат:

- компетенттүүлүккө негиздеп окутуу;
- инсанга жана кесипке багыттап окутуу;
- окуу процессин проблемалык негизде уюштуруу;
- окуу предметтерин интеграциялап окутуу;
- окуу процессин интерактивдүүлүктө жүргүзүү;
- тексттерди окутуунун каражаты катары активдүү колдонуу;
- билимдерди баалоонун соңку системасын колдонуу ж.б.

Албетте, колледждерде кыргыз тилин окутуунун маселелери белгиленген проблемаларды чечүү менен эле бүтпөйт. Биз мында негиздүү жана тез арада чечүүнү талап кылган маселелер боюнча учкай гана токтолдук. Жыйынтыктап айтканда, орто кесиптик билим берүүчү окуу жайы катары колледждер Республикада улам барган сайын сандык жана сапаттык өсүшкө ээ болуп, ага ылайык окутуунун технологияларын учур талабына шайкеш иштеп чыгуу, практикага сунуш кылуу зарылдыгы да көбөйүүдө.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Алимбеков А. Кыргыз Республикасынын билим берүү системасы (тарыхы, азыркысы, көйгөйлөрү). – Бишкек: «Окуу китеби», 2020. - 124 б.
2. Мамбетакунов Э. Окутуу процессин технологиялаштыруу // Эл агартуу, 2017, № 3-4.
3. Чыманов Ж. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. - Бишкек, 2009. 286-бет.

Рецензент: *Чыманов Ж.А. – Ж.Баласагын атындагы КУУнун кыргыз филологиясы факультетинин филологиялык билим берүүнүн технологиялары кафедрасынын профессору, педагогика илимдеринин доктору*